

U SUSRET NOVOMU MISALU

Ovim prilogom otvaramo javnu raspravu o novom prijevodu misala na hrvatski jezik. To je uistinu velik pothvat na vjerskom i kulturnom području i u njega bi se trebalo uključiti što više ljudi hrvatskoga jezičnog područja različitih profila, osobito stručnjaka na području lingvistike i liturgijske tradicije te praktičnih liturga. Zbog toga očekujemo i Vaše prijedloge, želje, sugestije, neslaganja s dosadašnjim rješenjima ili pak s ovima što se predlažu u ovome prvom prilogu. Potaknite i vaše znance koji redovito ne čitaju «Službu Božju» a mogli bi doprinijeti da novi prijevod misala bude što bolji i prihvatljiviji. Unaprijed hvala na konstruktivnim pismenim prijedlozima i savjetima.

Uredništvo

Nakon mnogih odgoda čini se da je treće tipsko latinsko izdanje misala već na pomolu, a budući da je misal najopsežnija liturgijska knjiga, dobro je što prije početi razmišljati o njegovu hrvatskom izdanju.

Priređivanje novoga hrvatskog izdanja povoljna je prigoda da se i sav tekst pregleda te da se po mogućnosti unesu prilagodbe našim prilikama u skladu s crkvenim zakonodavstvom. Nakon višegodišnjega iskustva s novim liturgijskim knjigama mogu se lakše uočiti propusti i nesavršenosti te mogućnosti poboljšanja. To je potaknuo također papa Ivan Pavao II. u pismu od 4. prosinca 1988. prigodom 25. obljetnice konstitucije SC o liturgiji.

Nakon prvoga hrvatskoga izdanja u svim je latinskim liturgijskim knjigama nešto mijenjano, u nekima više, u nekima manje. Novo izdavanje liturgijskih knjiga uvijek je velik pothvat ne samo vjerski nego i kulturni pa se to može reći i za nova, popravljena i doradana izdanja koja se objavljuju ili još očekuju.

Posljednje, drugo tipsko latinsko izdanje misala objavljeno je 1975. Nakon toga su nastali različiti tekstovi i izdani su različiti dokumenti vezani za liturgiju. Novo će izdanje zacijelo integrirati nove tekstove, a u uvodnim

tekstovima sve uskladiti s crkvenim dokumentima koji su izišli u međuvremenu. Drugih se promjena ne očekuje mnogo, ili barem ne velikih.

Nedavno je objavljena posebna uputa, peta po redu takve vrste, o izdavanju liturgijskih tekstova. Ta najnovija uputa sigurno se ne poklapa slučajno s izdanjem misala pa će ona biti polazištem u ovim razmišljanjima.

1. Peta uputa za pravilnu primjenu Konstitucije o svetoj liturgiji II. vatikanskoga sabora (uz SC 36)

Uputu je objavio Zbor za bogoštovlje i disciplinu sakramenata, s nadnevkom 28. ožujka 2001., a stupila je na snagu 25. travnja 2001. Odredbe sadržane u Petoj uputi zamjenjuje sve iz prethodnih, osim iz četvrte (1994.) (usp. br. 8).

U uvodnim brojevima govori se o dosadašnjim nastojanjima na ovom području, sabranima ponajprije u prethodnim četirima uputama. Tekst je dalje ovako razdijeljen: I. Izbor narodnih jezika u liturgijskoj uporabi (br. 10-18); II. Prijevod liturgijskih tekstova na narodne jezike (19-69); III. Izradba prijevoda i uspostava povjerenstava (70-108); IV. Izdavanje liturgijskih knjiga (109-125); V. Prijevod vlastitih liturgijskih tekstova (biskupije i redovničke obitelji, 126-130); Zaključak (131-133).

Premda je cijeli tekst zanimljiv, zaustavit ćemo se samo na II., glavnome dijelu, gdje se govori o samome prevođenju liturgijskih tekstova.

Pod br. 1. (19-33) donose se opća načela za bilo koje prevođenje. Naglašava se sakralna dimenzija liturgije i zahtijeva da se ona čuva i u prijevodima. Rimski obred, kao i druge liturgijske porodice, ima vlastiti stil i ustrojstvo, što treba, koliko je moguće, poštovati i u prijevodima. Na prvome mjestu treba da bude vjernost i točnost u prenošenju latinskoga teksta - ne zanemarujući, dakako, ni osobine jezika na koji se prevodi - a ne nastojanje oko stvaralaštva.

Pod br. 2. (34-45) donose se norme za prijevode Svetoga pisma za liturgijsku uporabu i za priređivanje lekcionara. Kao važno pomagalo spominje se Nova Vulgata, suvremeni latinski prijevod koji može biti korisno pomoćno sredstvo prevoditeljima.

U br. 3. (46-62) donose se neke norme za prevođenje ostalih liturgijskih tekstova, a u br. 4 (63-69) norme za posebnu vrstu tekstova.

2. Bilješke o hrvatskom liturgijskom prevođenju

Sustavnijeg istraživanja o hrvatskom crkvenom jeziku zasad nema, ali je općenit dojam da se uglavnom dobro poštuju norme koje su sabrane u ovoj uputi. No da se osjeća problem nedovoljne istraženosti naše tradicije, to se može lako vidjeti tijekom bilo kojeg teološkog prevođenja. U najnovijim liturgijskim izdanjima osjeća se određeni napredak u standardizaciji hrvatskoga crkvenoga jezika pa svako novo izdanje može ponuditi koje novo rješenje, a u doba sve raširenije računalne obrade teksta tehnika posla je jako olakšana. Da problemi ipak postoje, pokušat ću ilustrirati nekim primjerima slijedeći teme koje postavlja sama Uputa.

a) *Leksik*

Uputa potiče da se u prijevodima ne odrekemo nepromišljeno riječi sačuvanih u latinskome, a koje dolaze iz starih jezika, npr. *amen*, *alleluia*, *Kyrie eleison* (usp. br. 23). U hrvatskome su prve dvije sačuvane, a treća se redovito prevodi, no danas smo se na to toliko navikli da to ne osjećamo neprikladnim.

Tu možemo spomenuti i različite druge riječi: *evanđelje* ostavljamo redovito neprevedenim, no u posljednje vrijeme postoji težnja da se i ta riječ prevede, npr. Rupčić u izdanju *Novoga zavjeta i psalama 2000.*: Početak Radosne vijesti o Isusu Kristu (Mk 1,1); A tko izgubi život svoj radi mene i Radosne vijesti (Mk 8,35)...

Riječi *Pasha/pashalni* u starini su češće ostajale neprevedene, a u posljednje vrijeme širi se prijevod *Vazam/vazmeni*. Je li to dobro? Još uvijek je mnogima u svijesti tumačenje 'da je Vazam, nakon "mesopusta", ponovno uzimanje mesa pa odatle i njihova odbojnost prema toj riječi, no ima i povezivanja s "Pashom" pa je prijevod u tom slučaju prihvatljiviji. U svakom bi slučaju trebalo bolje istražiti podrijetlo te riječi.

Važna kršćanska riječ *baptisma* nije kroatizirana, a u hrvatskome nema ni njezine prevedenice, nego imamo po podrijetlu nejasnu riječ *krst/krštenje*. Tako je, čini se, i u drugim slavenskim jezicima. Po pučkoj etimologiji "krstiti" bi značilo "pokristoviti", no ima i slučajeva gdje takvo izvođenje očito ne odgovara, npr. kada se kaže da se i Isus krstio (Lk 3,21) ili pak "koji smo god kršteni u Krista Isusa, u smrt smo njegovu kršteni"

(Rim 6,3). Trebalo bi bolje istražiti odakle je došla ta riječ i koje joj je značenje. Ima također kolebanja između *krst* i *krštenje*.

I u nazivima blagdana ima problematičnih ili ne baš dobrih naziva, no u službenoj uporabi najčešće su njima dodani i nazivi prevedeni s latinskoga: Božić/Rođenje Gospodnje, Duhovi/Pedesetnica, Svijećnica/Prikazanje Gospodnje, Blagovijest/Navještenje Gospodnje, Velika Gospa/Uznesenje bl. Dj. Marije... Pučki je naziv često na prvome mjestu, a kad se naziv skraćuje, ostaje samo taj iz pučkoga govora, a trebalo bi, ako ne drugo, barem obrnuto.

Za *Credo* u hrvatskome mimo uobičajene prakse imamo *Vjervanje*. Vjerojatno je taj naziv izabran radi lakšeg sklanjanja (tako npr. Kniewald u svome Misalu u naslovima stavlja *Vjerujem*, a u kosim padežima govori o *Vjervanju*), a u skladu s nazivima pojedinim molitava (po početnim riječima) trebalo bi biti *Vjerujem*. U latinskome često dolazi i *Symbolum (fidei)*, ali se u hrvatskome taj naziv nije dovoljno ukorijenio (pojavljuje se tek u najnovijim izdanjima). Kad smo kod toga teksta, spomenimo jednu prevodilačku nepreciznost: "*Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato; passus et sepultus ...*" na hrvatski je prevedeno: "*Raspet također za nas: pod Poncijem Pilatom mučen i pokopan*"; međutim a) ono "mučen i pokopan" treba drukčije povezati: "*Raspet također za nas pod Poncijem Pilatom; mučen i pokopan ...*" i b) "passus" ne znači "mučen" nego "koji je trpio".

Treba li u hrvatskome razlikovati *ispovijed* i *ispovijest*? U najnovijim izdanjima pojavljuje se samo *ispovijed*, ali nigdje nije obrazložena ta promjena. Što se tiče samih imenica, one su gotovo istoznačnice, a kad se upotrijebi glagol (*ispovjediti*) razlikovanja nema. U latinskom je za grijeh *confiteor*, a za vjeru *professio (fidei)*. I *confiteor* se u hrvatskome različito prevodi: *confiteor unum baptisma = ispovijedam jedno krštenje*; *confiteor Deo... quia peccavi = ispovijedam se Bogu... da sagriješih...* Kad je bez dodatka, kažemo *ispovjediti se* (premda je to možda samo govorni jezik), ali ako se kaže *ispovijedam jedno krštenje ...*, zašto se ne bi reklo i: *ispovijedam Bogu... da sagriješih*? Francuzi razlikuju kada se grijeh priznaje Bogu i kada se priznaje pred braćom: *Je confesse à Dieu... Je reconnais devant mes frères...*

U "Apostolskom vjervanju" za *communio sanctorum* imamo u hrvatskome *općinstvo svetih*. Općinstvo u današnjem hrvatskom jeziku znači: 1. građani neke općine; 2. građanstvo, javnost; najnoviji rječnik

hrvatskoga jezika navodi pod brojem 3 da je to katolički pojam i da znači "svi sveci u Katoličkoj crkvi". Je li dobro da ista riječ jedno znači u općem jeziku, a drugo u crkvenom? Drugi je slučaj s došašćem: u općem jeziku to je zastarjelica za dolazak, a u crkvenom sasvim dobar naziv za vrijeme prije Božića, ali ne i u drugim slučajevima jer latinsku riječ *adventus* drugdje prevodimo sa dolazak: dolazak tvoga Sina...

Uz hrvatski prijevod riječi ustanovljenja euharistije postavljaju se barem dva pitanja: "čaša/kalež" i krv koja se prolijeva "za mnoge/za sve ljude".

O čaši se mnogo raspravljalo prilikom prvoga prevođenja i mnogi se vjerojatno još sjećaju svih onih rasprava i kako je sve završilo. Nije ovdje mjesto za iznošenje sve problematike, evo samo najbitnijega: čaša ili kalež? U crkvenoslavenskom je, pa tako i u hrvatskoglagoljskoj tradiciji, bila čaša. To je mogao biti jak razlog za čašu, no nekima se činilo da bi trebalo tu staviti "sakralnu" riječ kalež i tvrdili su da se *calix* samo tako smije prevesti. Pri tom su međutim smetnuli s uma da izvorna grčka riječ *ποτεριον* nije sakralna riječ, a ni njezin latinski prijevod *calix* - da se u to uvjerimo, dosta je pogledati grčku i latinsku biblijsku konkordanciju i vidjeti u kojim se sve kontekstima upotrebljava ta riječ. Evo samo jedan primjer: u vezi sa židovskim običajem u grčkome je "pranje čaša" nazvano *βαπτισμουσ ποτεριον*, a u Vulgati je to prevedeno sa *baptismata calicum* (Mk 7,4), što će zagovornike kaleža dvostruko iznenaditi. Zato se može reći da danas *calix* ne znači kalež (jer je to nama danas vrlo specifična riječ), nego čaša (= posuda iz koje se pije = *ποτεριον*) i da nije dobro reći "Isus uze kalež" kao što se ne može reći da je Isus na posljednjoj večeri okupio učenike oko oltara.

Drugi problem u riječima ustanovljenja jest kako prevesti "sanguinis mei ... qui pro vobis et pro multis effunderetur". Izraz je iz Mt 26,28 (grčki: *περι πολλων εκηυνομενον*). Tu se postavlja pitanje ponajprije kako prevesti ono *pro multis*. U liturgijskim prijevodima mnogi su jezici preveli "za sve" (portugalski: *por todos*; engleski: *for all men*; talijanski: *per tutti*; španjolski: *por todos los hombres*; njemački: *für alle*), ali ima i drukčijih prijevoda: francuski: *pour la multitude*; poljski: *za wielu bedzie*. Kako je bolje: za sve ili za mnoge? Pitanje je postavljeno bibličaru M. Zerwicku prilikom prvoga prevođenja, a on je odgovorio otprilike onako kako je napisao u svojoj *Analysis philologica Novi testamenti graeci* (³1966.): *polloi* sem. potest significare multitudinem simul cum totalitate = omnes

qui sunt multi, tj. da je to semitizam i da može značiti “svi, a oni su mnogi” (usp. str. 68, kod Mt 26,28; zanimljivo je da tu riječ ne tumači, na istome mjestu, F. Rienecker u svome *Sprachlicher Schlüssel zum Griechischen Neuen Testament*, Gissen - Basel 1970.).

Kad bi bilo nedvojbeno da tu *multi* znači *svi*, u latinskome bi se tako i reklo (*pro omnibus*). I Nova Vulgata na tome mjestu ima *pro multis*, a teško je vjerovati da će i u novome latinskome misalu biti drukčije. U hrvatskome liturgijskom prijevodu Novoga zavjeta (Duda - Fućak, ⁵1985.) prevedeno je “za mnoge”, a Lj. Rupčić (⁶2000.), koji je i inače sklon tumačenju, prevodi “za sve”.

Evo kako to prevode još neki prijevodi Svetoga pisma za liturgiju: francuski (1993.): *pour la multitude*; talijanski (1997.): *per molti*; njemački (*Einheitsübersetzung*, 1996.): *für viele ...* Evo i nekih drugih uglednih prijevoda: La Bible TOB (1997.): *pour la multitude*; La Bible de Jérusalem (1973.): *pour une multitude* (napomena: mislim da je mnogo bolje s određenim članom); La Bibbia (Civiltà cattolica, 1974.): *per molti...* Da bismo bolje shvatili problem, spomenimo još kako se njemački liturgičar Kl. Gamber jako usprotivio prevođenju “za sve”. Očito je da je to tumačenje, a ne prijevod, ali je li takvo tumačenje i sigurno?

Ni hrvatski izraz “pošto večeraše” (*postquam cenatum est*) nije jednoznačan. Kad bi se upitalo koji je oblik ono “večeraše”, trebalo bi dobro misliti, teško bi bilo otprve odgovoriti. Po obliku može biti aorist množine ili imperfekt jednine. U izvorniku je jednina pa se to i ovdje očekuje. Izraz se nalazi u Lk 22,20 i 1 Kor 11,25. Duda-Fućak prevode u Lk sa “pošto večeraše”, a u 1 Kor “po večeri”; Rupčić oba puta “pošto je večerao”, a Nova Vulgata ima u Lk *postquam cenavit*, a u 1 Kor *postquam cenatum est*. Uzimajući u obzir i grčki, najbolje bi bilo “pošto je večerao”, a u latinskome doslovno bi bilo “pošto se večeralo” ili, malo slobodnije, “po večeri”.

Bit će zanimljivo vidjeti kako će novi rimski misal postupiti s biblijskim tekstovima u molitvenom dijelu, hoće li te tekstove uskladiti s Novom Vulgatom (²1986.). Zasad se slijedi stara Vulgata, npr. u Evo Jaganjca Božjega (i u Slavi) u sadašnjem je misalu “qui tollit *peccata mundi*” (Iv 1,29), a Nova Vulgata ima (kao i stara): “*peccatum mundi*”.

Sa zanimanjem možemo očekivati hoće li se što promijeniti u molitvi Oče naš (Mt 6,9-13). U kritičkom izdanju Vulgate imamo ove razlike u odnosu prema sadašnjemu misalu: za kruh se kaže “*supersubstantialem*”

umjesto "cotidianum", a s Vulgatom se u tome slaže i Nova Vulgata. Nova Vulgata, za razliku od stare, ima "libera nos a Malo" (veliko slovo = od Zloga). Kritičko izd. Vulgate stavlja u tekst varijantu "dimisimus" (perfekt), a u molitvenom je tekstu varijanta iz Vulgate Clementine (dimittimus, prezent). Nova Vulgata ima također prezent, a prema grčkome bi trebao biti perfekt... Ponetko je bojažljivo pitao treba li tu molitvu iznova prevesti na suvremeni hrvatski jezik. Jezikoslovci bi htjeli da ona ostane nepromijenjena kao potvrda višestoljetne nepromjenljivosti hrvatskoga jezika.

Zanimljivo je da ni prevoditelji Svetoga pisma ne mijenjaju mnogo. Tako Duda-Fučak (1985.) imaju ove promjene: Kako i mi *otпустismo* dužnicima svojim; nego izbavi nas od Zloga, a Rupčić (2000.): Kako na nebu *tako na zemlji; jer smo i mi otпустили* dužnicima svojim; nego izbavi nas od Zloga.

Je li opravdano da jedan oblik bude u liturgijskom tekstu Svetoga pisma, a drugi u molitvenom? Novo izdanje misala prigoda je i poticaj da se i to pitanje razmotri.

U tom kontekstu vrlo je specifična riječ *pogani* pa je valja barem spomenuti. U pozadini te riječi najčešće je latinska riječ *gentes*. Hrvatska se riječ međutim povezuje s latinskom *pagus* = selo te nosi u sebi negativne konotacije. Kako bi njezin sadržaj trebalo izraziti u pojedinim kontekstima stilski neutralnim riječima, to bi trebalo sustavno razmotriti. Evo samo nekoliko primjera iz Novoga zavjeta: Zar to isto ne čine i pogani *et ethnici; auch die Heiden; anche i pagani* (Mt 5,47); Postavih te za svjetlost poganima *in lumen gentium; zum Licht für die Völker; luce alle nazioni* (Dj 13,47); Da će Krist trpjeti i... svjetlost navješćivati narodu i poganima *populo et gentibus; dem Volk und den Heiden; al popolo e ai pagani* (Dj 26,23)...

b) Neke stilske pojedinosti

Stilska je osobina i latinskoga jezika da se u nekim slučajevima *izostavlja glagol*. Gdje glagola nema u latinskome, redovito ga ne treba dodavati ni u hrvatskome. Tako je dobro prevedeno "Mysterium fidei" sa "Tajna vjere" (ili možda bolje: Otajstvo vjere) ili "Dominus vobiscum" sa "Gospodin s vama". Za "Verbum Domini" nakon čitanja dodan je glagol ("Riječ je Gospodnja"), ali time se mijenja značenje jer te su riječi samo

uvod u poklik vjernika, a ne nikakva tvrdnja (inače bi trebalo odgovoriti: Amen.) Od prijevoda koji su mi na raspolaganju samo hrvatski tu dodaje glagol. Francuski čak izričito daje do znanja da je to poziv na poklik: *Acclamons la Parole de Dieu*.

Postpozicija je mnogo češća u crkvenom nego u općem jeziku, što također spada u stilske vlastitosti. Npr.: *Po Gospodinu našem...*, a ne: *Po našem Gospodinu...* Ili: *sveti se ime tvoje, dođi kraljevstvo tvoje...* Ili još jasniji primjer, pozdrav prilikom blagoslova obitelji: *Mir kući ovoj*. Tu čak ne bismo mogli reći: *Mir ovoj kući*. Ipak treba napomenuti da se ta stilska vlastitost ne može upotrebljavati proizvoljno, nego to mora biti s osjećajem za jezik.

Ima još različitih pojedinosti koje se mogu smatrati vlastitostima liturgijskoga govora. Tako npr. obraćanje na ti, a ne na vi. Negdje je to toliko obično da i ne pomišljamo da bi trebalo biti drukčije, npr. *I s duhom tvojim* (koliko mi je poznato, tu različito imaju samo Francuzi: *Et avec votre esprit*). Ili: *I ja te održujem od grijeha tvojih...* No ponegdje i u hrvatskome nastaje kolebanje. U obredu ređenja predviđeno je da prezbiter kojega je biskup za to odredio kaže zaređitelju: Prečasni Oče, sveta Majka Crkva ište da ovu našu braću zaređiš... Nedavno je na jednom ređenju "zaređiš" spontano promijenjeno u "zaređite". Ili u sakramentu pokore, službeni su tekstovi na ti, ali će se ispovjednik u slobodnom razgovoru pokorniku obraćati vjerojatno na vi. Trebalo bi možda o svim tim slučajevima razmisliti jedinstveno i predložiti neko logično i dosljedno pravilo.

Pitanje *biblijskoga prijevoda za liturgiju* treba barem spomenuti. Mnogi vjerojatno i ne znaju da biblijski tekst za liturgiju treba biti posebno odobren od konferencije biskupa te kad sami biraju tekst, uzimaju ga izravno iz Biblije koja nije odobrena za liturgiju. Iz toga teksta najviše para uši riječ Jahve, koja ne dolazi u liturgiji, ni kršćanskoj ni židovskoj (sve češće se ta riječ izbjegava i u neliturgijskim prijevodima), a i drugo što je različito od teksta na koji smo se navikli.

Odobreni hrvatski tekst za liturgiju nalazi se u lekcionarima, a on je za liturgiju prilagođivan u dijelovima kako se koji svezak lekcionara priređivao. Treba također znati da nisu svi dijelovi jednako doručeni. Najviše je rađeno na Novome zavjetu (= Duda-Fučak, ⁵1985), zatim su dva puta revidirani psalmi, a drugi dijelovi SZ samo za nedjelje ABC. Ostali dio

SZ očekuje nužnu reviziju, a u skladu s novih zahtjevima Pete upute trebalo bi ponovno pregledati cjelinu tekstova koji se upotrebljavaju u liturgiji.

U *prevođenju molitava* ima različitih kolebanja, a tako je i u drugim jezicima. Rečenice latinskih molitava često su vrlo dugačke i složene. Suvremeni jezici teže tomu da takve rečenice razlome i izreknu na jednostavniji način, no pritom se često gube međusobne zavisnosti pojedinih izričaja.

Za ilustraciju je najbolje uzeti jedan primjer. Neka to bude zborna molitva božićne mise. Najprije navodim latinski tekst, zatim različite hrvatske prijevode: Kniewaldov (1944.) i tekst iz 1965. - oba prema verziji prije II. vatikanskoga koja se ponešto razlikuje od sadašnjega misala (tada je to bila molitva za miješanje vode u vino i zato onaj dodatak: *per huius aquae et vini mysterium*, i ispušteno je bilo *quaesumus*). Slijede dva izdanja Rimskoga misala (1973. i 1980.).

Deus, qui humanae substantiae dignitatem et mirabiliter condidisti, et mirabilius reformasti, da, quaesumus, nobis eius divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostrae fieri dignatus est particeps.

(1944.) Bože, koji si divno sazdao dostojanstvo čovječjega bića i još ga divnije obnovio, daj, (molimo), da se mi ... združimo s Božanstvom Onoga, koji se udostojio biti dionikom našega čovječanstva.

(1921.: Bože, koji si dostojanstvo bivstva čovječjega divno sazdao i divnije obnovio, daj da mi... budemo zajedničari božanstva Onoga, koji se udostojao biti dionikom našega čovječanstva.)

(1965.) Bože, koji si divno sazdao i još divnije obnovio dostojanstvo ljudske naravi, daj, (molimo), da učestvujemo u božanstvu onoga koji se udostojao primiti našu ljudsku narav.

(1973.) Bože, ti si čovjeka čudesno sazdao a još čudesnije obnovio. Daj, molimo te: učini nas dionicima božanstva Isusa Krista koji je danas čovjeku postao brat i drug.

(1980.) Bože, divno si sazdao čovječje dostojanstvo, a još divnije ga obnovio: udijeli nam dioništvo u božanstvu svoga Sina, koji je rođenjem uzeo našu ljudsku narav.

Razliku među hrvatskim prijevodima i njihov odnos prema izvorniku lako je uočiti. Ako bi se htjela ocijeniti vjernost izvorniku, trebalo bi usporediti koji su elementi ostali nepromijenjeni, koji su promijenjeni, koji ispušteni, a koji dodani. U latinskom je vrlo česta odnosna rečenica sa *qui*, što suvremeni jezici najčešće pretvaraju u glavnu, izjavnu rečenicu. To je u

obje hrvatske verzije poslije II. vat. sabora, zatim u njemačkom (*Allmächtiger Gott, du hast...*), a romanski jezici to rjeđe mijenjaju. Ovdje su zadržali zavisnu rečenicu npr. talijanski: *O Dio, che in modo mirabile...* i francuski: *Père, toi qui...* Je li moguće da hrvatski prijevod ostane bliži latinskomu, a da ipak zadrži vlastitosti?

Prije nego predložimo prijevod te molitve, dobro je sjetiti se još jedne preporuke iz Upute: Nijanse u izvornom tekstu izražene bliskoznačnicama treba, koliko je moguće, izraziti i u prijevodu (usp. br. 51). Za primjer se navode riječi: satiari, sumere, vegetari, pasci; caritas, dilectio; anima, animus, cor, mens, spiritus te riječi kojima se obraćamo Bogu: Domine, Deus, Omnipotens aeternae Deus, Pater itd. S time je povezana i druga preporuka: da treba nastojati izraziti prvotno značenje riječi iz izvornika (usp. br. 52).

A sada evo prijevoda:

Bože, koji si dostojanstvo ljudskoga bića čudesno sazdao i još čudesnije obnovio, daj, molimo, da budemo dionici božanstva onoga koji se udostojao postati dionikom našega čovječstva.

I ovaj primjer pokazuje da je prilikom novoga prevođenja starije prijevode dobro imati pred sobom, i to zbog više razloga. Ponajprije jer se prevodilo dobro pa u njima ima i danas dobrih rješenja, a drugi je razlog što treba nastojati sačuvati kontinuitet.

U razmišljanjima o hrvatskom liturgijskom prevođenju pitanje *pravopisa* ne može se mimoći. Oko toga se u nas u posljednje vrijeme vode vrlo burne rasprave. Nije lako u malo riječi reći sve bitno, ali neka bude barem nešto rečeno.

Godine 1971. zabranjen je u Hrvatskoj *Hrvatski pravopis* autora Babić-Finka-Moguš pa je on pretiskan u iseljeništvu, u Londonu. Uspostava hrvatske države dočekala je naše jezikoslovce nespremnima. Nijedno od temeljnih i prijeko potrebnih jezikoslovnih djela nije, pripremljeno, čekalo taj povoljni trenutak za objavljivanje, nego je trebalo tek dati se na posao. Tako je bilo i s pravopisom. Tzv. "londonac" samo je pretiskan 1990., a najavljena je njegova dorada. Taj je pravopis doradivan više puta, posljednji put 2000., s naznakom da je to "V., prerađeno izdanje". Četvrto izdanje (1996.) bilo je prihvaćeno kao službeno, a 5., iznova prerađeno, objavljeno je u novim, manje povoljnim političkim okolnostima nego prethodno te je dočekano od mnogih, pogotovo novinara, s drvljem i kamenjem. Ministarstvo je zasad zadržalo 4. izdanje kao službeno, a, nakon

što se pojavilo i novo izdanje Anić-Silićeva pravopisa uz potporu Ministarstva, osnovano je posebno povjerenstvo koje ima odlučiti što će biti dalje. Ministarstvo je raspisalo natječaj za izradbu školskoga pravopisa, koji bi trebao biti objavljen u roku od dvije godine.

Što novo nudi 5. izdanje? Nastojalo se, tako se kaže u Predgovoru, smanjiti broj dvostrukosti i trostrukosti. Tako je sada predviđeno čuvanje *d*, *t* u imenicama na -dac, -tac, -dak, -tak (trećoredci, izdatci); više ne bi bilo slobodno birati između *ne ću* i *neću...*, nego bi trebalo pisati rastavljeno. Smanjen je broj dvostrukosti i u pisanje *je/e* iza pokrivenoga *r*: u četiri riječi (vrijeme, privrijediti, upotrijebiti i naprijed) i njihovim tvorenicama ostaje *e*: vremena, privreda, upotreba, napredak...; u šest riječi (brijeg, brijest, drijen, trijezan, drijemati i trijebiti) i njihovim tvorenicama može biti *je* i *e*: bregovi i brjegovi itd. U svim ostalim slučajevima dolazi *je*.

S prve dvije novosti (trećoredci; *ne ću*) ne bi trebalo biti većih problema. Za otpor nema razloga osim donekle navike. Sa *je* iza pokrivenoga *r* objektivno govoreći nešto je veći problem, ponajviše što se stvaraju suglasnički skupovi koje je teško izgovoriti: strjeljač, strjeljana, rastrježnjenje, preprjeka ... te što, suprotno tvrdnji autorâ, pravila o tome ipak nije tako lako naučiti. Zašto npr. nije: vrjeća, vrijeme, vrjeva, vrijeme, vrijeme, vrijeme...? Sve što nije potvrđeno u praksi, može djelovati neprirodno, a zasad ne postoji studija koja bi pružila pouzdanu sliku jezičnoga razvoju s obzirom na ovu pojedinost. Bez toga je teško promjene logično i sigurno obrazložiti. Pravopis bi u prvome redu trebao opisati stanje, sadašnje ili neko drugo koje treba obnoviti.

Glavni je argument svih tih promjena vraćanje hrvatskoj tradiciji koja je nasilno prekidana. Zanimljivo bi bilo vidjeti kako se crkveni jezik ponašao u tome. Opći je dojam da je u leksiku uglavnom čuvao kontinuitet, a procesu ekavizacije nije se odupro. *Hrvatski jezični savjetnik* (1999.) govoreći o tzv. pokrivenom *r* i tumačeći zbog čega se odustalo od pisanja slijeda *je* u kratkim slogovima navodi kako je učinjena jedna iznimka: u tvorbenoj porodici riječi grijeh, "riječi iz religijsko-moralnoga leksičkog kruga, jer je to duga i neprekinuta hrvatska tradicija" (str. 70.). Nitko ne bi trebao imati što protiv toga kad bi to odgovaralo stvarnosti, no stvarnost je ipak drukčija: crkvena je tradicija, barem što se tiče službenoga jezika, u tome prekinuta već više desetljeća. To možemo ocjenjivati nepromišljenim, nepotrebnim i kako drukčije, ali, što je još važnije, iz toga možemo izvlačiti pouke za budućnost: u crkvenom jeziku mogu se zadržati neke posebnosti kojih nema u općem jeziku, npr. ijekavizirani oblici sve ako bi bili različiti

od službenoga pravopisa: grješnik, bezgrješan... ili druge riječi koje nisu standardne u općem jeziku, npr. sedmica (treća vazmena sedmica), čas (liturgija časova)...

Da su povike na 5. izdanje *Hrvatskoga pravopisa* bile neodmjerene, može pokazati i ovaj primjer: u ovom člančiću nije bio ni jedan slučaj gdje bi se različito riješilo po 4. i 5. izdanju *Hrvatskoga pravopisa*.

Primjera vezanih i za jednu i za drugu temu moglo bi se navesti još mnogo, ali to nije cilj ovoga napisa. Uputa predviđa da će se prijevodi svih liturgijskih knjiga na pojedinom jeziku, uključujući i redovničke obitelji, dovršiti u roku od pet godina od objavljivanja Upute. Usklađivanje treba obaviti odjedanput, a ne dotjerivati tekst u svakom novom izdanju (usp. br. 132-133). Taj je zahtjev opravdan jer nije dobro da se stekne dojam o nestabilnosti liturgijskoga jezika. To bi uostalom izazvalo i mnoge praktične teškoće.

Najnovija hrvatska izdanja već su, i prije ove Upute, išla prema cilju koji je Uputa zacrtala (*Red potvrde*, 1998.; *Red pristupa odraslih u kršćanstvo*, 1998.; *Ređenje biskupa, prezbitera i đakona*, 2000.), no ako se pruži prilika da se i ti tekstovi još pregledaju, poboljšanja su uvijek moguća. Najopsežniji će posao biti priređivanje novog izdanja časoslova. Tu je teksta mnogo i vrlo je raznorodan: psalmi, drugi biblijski tekstovi, otački i drugi crkveni tekstovi za službu čitanja, himni... Nisu svi ti tekstovi u sadašnjem obliku jednako problematični, ali će se na svima morati raditi. Naše sadašnje izdanje priređeno je prema prvom latinskom izdanju, a u drugom (1984./85.) ima dosta promjena.

Uputa ne samo dopušta nego i potiče a da se u svim liturgijskim knjigama promijeni sve što treba promijeniti, poboljšati. Biskupe potiče ne samo da bdiju nad tim poslom nego također da i sami, barem oni koji su za to izravniije zaduženi i pripravljeni, izbliza prate i sami u njemu sudjeluju. Uputa je svakako dobro došla jer sve ako i nema tako velikih novosti, sve je skupljeno na jedno mjesto i velika je pomoć za nova izdavanja liturgijskih knjiga.

Dr. Petar Bašić